

Сяргей Чыгрын
(Слонім)

Ігар Бурсевіч: следам за бацькам

Сёлета спаўняецца 120 гадоў з дня нараджэння дзеяча нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі Максіма Бурсевіча (1890-1937). Пра яго польскі і беларускі гісторык Аляксандра Бергман аднойчы сказала: „Максім Бурсевіч належыць да тых дзеячаў Беларускай сялянска-рабочай Грамады, якія ў яе дзеянні адыгралі важную ролю і адначасова засталіся найменш вядомымі. Ён быў сакратаром Цэнтральнага камітэта і кіраўніком Цэнтральнага сакратарыята Грамады, загадваў касай арганізацыі і вёў яе рахункаводства”¹.

Максім Бурсевіч нарадзіўся ў вёсцы Чамяры Слонімскага павета ў 1890 г. у сялянскай сям’і беларусаў Тараса і Марыі. Сям’я была вялікая, таму адукацыю атрымаць удалося толькі яму і старэйшаму брату Андрэю, якія закончылі Слонімскае двухкласнае вучылішча і настаўніцкую семінарыю ў Жыровічах.

Пасля заканчэння семінарыі ў 1910 г. Максім паехаў да брата ў Ваўкавыскі павет. Можна, хацеў пераняць педагагічны вопыт ці знайсці работу, але менавіта там сустрэў на хутары Тарасаўка дзяў-

Максім Бурсевіч (справа) у Есентуках, 10 ліпеня 1932 г.

Фота друкуецца ўпершыню

чыну Апалінарыю Мацвееву, з якой ажаніўся. Да апошніх сваіх дзён яна была верным сябрам і памочнікам Максіма ў яго нялёгкім жыцці.

Адразу пасля вяселля пачалося іх вандроўнае жыццё. Спачатку ў 1911 г. ён з сям’ёй жыве і настаўнічае на Кобрыншчыне, потым — на Украіне. А ў пачатку 1922 г. вяртаецца ў родную вёску Чамяры, дзе стала яшчэ бацькава хата.

¹ „Беларускі каляндар”, Беласток 1981, с. 157.

Максім Бурсевіч пасля выхаду з турмы ў Каранове, 1930 г.

*Ігар Бурсевіч — гімназіст Віленскай беларускай гімназіі, 1924 г.
Фота друкуецца ўпершыню*

У гэты час якраз у Чамярах пачаў узмацняцца нацыянальны рух, галоўным завадатарам якога быў мясцовы інтэлігент і педагог Максім Бурсевіч. У 1925 г. з дапамогай сваіх землякоў ён адкрыў у вёсцы прыватную беларускую школу. Знайшлася прасторная хата якраз пасярэдзіне вёскі. Выпісалі з Вільні сякія-такія падручнікі. Мужчыны парабілі парты, і заняткі пачаліся. Цеснавата было, не хапала кніжак і сшыткаў, але дзеці з вялікім настроем беглі ў школу. У сваю школу, дзе гучала родная мова. Але тады Максім Бурсевіч адчуваў, што за беларускую школу польскія ўлады яго не паглядзяць па галоўцы. І тым не менш, ён рабіў усё, каб у самадзейнай школе было так, як у сапраўднай, а можа нават і лепш. Тут вучылі не толькі пісаць і чытаць, але пачалі наладжваць вечары мастацкай самадзейнасці, у якіх прымалі ўдзел і вучні, і іх бацькі. Яны дэкламавалі беларускія вершы, спявалі песні, паказвалі сцэны з „Паўлінкі”, „Прымакоў” і з іншых п’ес.

Тры месяцы існавала беларуская школа ў Чамярах. Усё, здавалася, ішло добра, пакуль аднойчы ў час заняткаў у клас не ўвайшлі два паліцыянты. Адзін з іх аб’явіў, што школа зачыняецца, таму вучні могуць ісці дахаты.

Так у Чамярах закрылі родную школу. Беларускія паслы ў сейме рабілі нават запыт міністру асветы. Яны патрабавалі растлумачыць, на якой падставе ў вёсцы Чамяры Слонімскага павета была закрыта

беларуская школа. Чаму парушаецца Канстытуцыя Рэчы Паспалітай? Але гэта не дапамагло. У вёску прыслалі новага настаўніка-паланізатара, які пачаў агітаваць бацькоў, каб іх дзеці ішлі вучыцца ў польскую школу. Пра барацьбу чамяроўцаў за родную школу сведчыць артыкул „Барацьба сялян вёскі Чамяры за адкрыццё беларускай школы” ў газеце „Савецкая Беларусь”. Вось што пісала тады газета:

«Першага сакавіка ў Чамярах адбыўся сельскі сход, скліканы па загаду гміны. Грамада сабралася вялікая, каля 75 асоб. Сакратар гміны запрапанаваў сходу, каб усе дзеці, якія хадзілі ў прыватную беларускую школу, зараз жа пайшлі да школы польскай. Калі не пойдучь, дык бацькі будуць пакараны штрафамі, а гміна сцягне і тья штрафы, якія былі накладзены на вёску ў лістападзе.

Абапіраючыся на тое, што цяпер вёска беларускай школы не мае і дзеці зусім не вучацца, інспектар і гміна прымусяць дзяцей пайсці да школы польскай. Сход гэтай заявай быў абураны, і грамада пачала прасіць сакратара гміны запісаць пратакол: „Каб вучыцеля з Чамяроўскай польскай школы ўлады найхутчэй забралі і перавялі ў тую вёску, дзе ёсць шмат палякаў, а ў Чамяроўскую школу, каб далі таго, каго вёска папросіць і дзеці-вучні пажадаюць. А пакуль гэных змен не будзе, пакуль польскі вучыцель будзе ў школе біць дзяцей за тое, што яны не разумеюць польскай мовы, дык ніводнае дзіця не пераступіць парога польскай школы. Хай не толькі штрафуюць бацькоў за дзяцей, але катуюць іх за дзяцей, бацькі не згодзяцца пасылаць сваіх дзяцей на катаванне, а дзеці, хто як зможа, будуць уцякаць ад ката”. Сакратар гэтай заявы ад сходу запісаць адмовіўся, аднак, мусіць баючыся абуранага настрою сходу, абяцаў жаданне сходу абгаварыць на паседжанні гміннай рады. На гэтым сход і закончыўся.

Такім чынам селянін, не баючыся ні штрафаў, ні арыштаў, згаджаючыся нават на катаванне, стойка стаіць за сваю мову, за родную школу,

Ігар Бурсевіч у тужурцы, якую яму пашыў бацька ў 1929 годзе.

Фота друкуецца ўпершыню

за беларускасць. І хаця існаваўшую ў Чамярах прыватную беларускую школу зачынілі, але існуючага ў беларускага селяніна духу ніхто не зможа. *Чамеравец*»².

Пад псеўданімамі Чамеравец, Чамяровец, Чэмеравец, Беларус, Вачавідзец, Трылісьцік, Трылісьцінік, Янка Ведайка, Чупрановіч, Хлопчык, па словах Янкі Саламевіча³, у беларускім, савецкім і віленскім друку выступаў сам Максім Бурсевіч. Дзякуючы Максіму Бурсевічу, штогод, пачынаючы з 1926 г., чамяроўцы паступалі і вучыліся ў Віленскай беларускай гімназіі. Сярод іх былі Анатоль Іверс, Якуб Міско, Ігар Бурсевіч, Фіякціст Міско, Мікола Бурсевіч і іншыя хлопцы. Максім Бурсевіч быў знаёмы і сябраваў з дырэктарам гімназіі Радаславам Астроўскім. І калі ў каго з чамяроўцаў не хапала ведаў, дык праз Максіма Бурсевіча і Радаслава Астроўскага іх усё роўна залічвалі ў гімназію. Пра гэта згадвае Якуб Міско:

„На другі дзень я, добра наглядцаваўшы боты, пайшоў на прыём да дырэктара гімназіі Р. Астроўскага, несучы з сабою пісьмо ад Максіма Бурсевіча. Убачыў дзверы з надпісам „Дырэктар” і асцярожна пастукаў. З кабінета данёсся зычны голас:

— Увайдзіце!

Я падаў дырэктару пісьмо і пачаў чакаць. Мне ўжо было вядома, што дырэктар — чалавек напышлівы і вельмі рэзкі. З надзеяй глядзеў на гэтага плячыстага мужчыну ў рагавых акулярах, на яго энергічны, аздоблены пышнымі рудаватымі вусамі твар. Астроўскі прачытаў пісьмо, кінуў на мяне позірк:

— Дзе вучыўся?

— Трохі ў Расіі, а пасля сам па сабе, — нясмела адказаў я.

— І думаеш у чацвёрты клас?

— Хацелася б.

— Ну-ну, — мармыгнуў дырэктар. — Здавай экзамены, паглядзім.

Экзамены я здаў добра, і нават па нямецкай мове, якой вельмі баяўся... За добрую здачу экзаменаў мяне не толькі прынялі ў чацвёрты клас, а яшчэ аслабанілі ад платы за вучобу і за інтэрнат”⁴.

Школу ў Чамярах закрылі. А Бурсевічу не дазволілі больш займацца педагогічнай дзейнасцю. Тым не менш у сваіх Чамярах ён быў самым адукаваным чалавекам, таму аддаў сябе грамадскай дзейнасці.

З пачатку 1920-х гг. Максім Бурсевіч падтрымліваў сувязь з беларускімі арганізацыямі ў Вільні. А праз пэўны час яго кандыдатура была вылучана Беларускай цэнтральнай выбарчай камітэтам на пасла

² „Савецкая Беларусь”, 4.03.1925.

³ Я. Саламевіч, *Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крытанімаў (XVI-XX стст.)*, Мінск 1983, 207 с.

⁴ Я. Міско, *Маё маўклівае сэрца*, Мінск 1983, с. 14.

ў польскі сейм. У чэрвені 1925 г. ён увайшоў у першы актыў Беларускага пасольскага клуба, а праз год быў залічаны ў склад ЦК Беларускай сялянска-работніцкай Грамады (БСРГ) і выбраны кіраўніком яе Цэнтральнага Сакратарыята.

Максім Бурсевіч загадваў фінансавымі сродкамі БСРГ, ствараў яе мясцовыя камітэты, наладжваў іх работу. У яго рукі аддалі ўсе фінансавыя сродкі — не інакш, мелі да яго бязмежны давер, як да чалавека сумленнага. Высока ацэньвалі яго здольнасці і прадбачылі, што ён адолее ўсё. Хоць гэта і быў для Бурсевіча незвычайны скок: з вёскі ў горад і адразу за руль вялікай і ўвесь час растучай арганізацыі. І справіўся ён дастойна. Аб гэтым сведчыць і рашэнне апеляцыйнага суда, які ўсім паслам з 12 гадоў зняволення зменшыў тэрмін напалову, а Максіму Бурсевічу зменшыў толькі на 2 гады.

Пакаранне наш зямляк адбываў у турмах Лукішкі, Вронкі, Каранова. У 1931 г., у выніку абмену палітычнымі зняволенымі, ён трапіў у БССР. Жыў у Мінску. Працаваў членам прэзідыума і выконваў абавязкі кіраўніка аддзела культуры і навукі Дзяржплана БССР. Удзельнічаў у рабоце камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі пры АН БССР.

У другой палавіне 1933 г. Максім Бурсевіч быў беспадстаўна абвінавачаны ў так званым нацыянал-дэмакратызме, арганізацыі антысавецкага цэнтра, „заснаванага для аддзялення Беларусі ад СССР на карысць Польшчы”. А 9 студзеня 1934 года яго асудзілі да вышэйшай меры пакарання, якая была заменена 10 гадамі зняволення. Пакаранне Максім Бурсевіч адбываў на Салаўках і на будаўніцтве Беламорска-Балтыйскага канала.

9 кастрычніка 1937 г. тройкай УНКУС па Ленінградскай вобласці беларускі дзеяч быў асуджаны да вышэйшай меры пакарання. Яго расстралялі 3 лістапада 1937 г. І толькі ў 1956 г. ён быў пасмяротна рэабілітаваны па абодвух прысудах.

У сям’і Максіма і Апалінарыі Бурсевічаў нарадзілася шасцёра дзяцей. У жывых сёння няма ўжо нікога. Лёс аднаго з іх — Ігара Максімавіча Бурсевіча (1911-1985), быў не менш трагічным за лёс ягонага бацькі.

Зямляк Ігара Бурсевіча са Слонімшчыны Якуб Міско прыгадвае: «У Вільню я ехаў разам з Ігарам Бурсевічам, які да гэтага ўжо год вучыўся ў беларускай гімназіі і перайшоў у чацвёрты клас. Бацька вёз мяне і Ігара на станцыю позна вечарам (...). Пакуль я аддаваўся ўспамінам, цягнік наблізіўся да Вільні. Мы з Ігарам пачалі рыхтавацца да выхаду са сваімі вялізнымі куфэркамі, набітымі бялізнай, коўдрай, ежывам. Я спытаўся ў Ігара: „А нам куды?”. Ігар усміхнуўся — вядома, бывалы: „Ідзі за мной, не заблудзіш”. Узваліўшы куфэркі на плечы, мы накіраваліся ў бок славутай Вострай Брамы. Я ішоў не азіраючыся, бо стараўся не згубіць з вачэй Ігара. Праз якія дваццаць мінут мы, даш-

чэнтэ спацелья, былі ўжо ў інтэрнаце беларускай гімназіі (...)»⁵.

Першапачатковую адукацыю Ігар Бурсевіч атрымаў у Віленскай беларускай гімназіі. Пасля яе заканчэння юнак марыў працягваць вучобу. Але бацька займаўся палітыкай, таму вучобе перашкодзіў ягоны арышт польскімі ўладамі.

У выніку абмену палітычнымі зняволенымі, Ігар Бурсевіч разам з бацькамі праз Данцыгскі калідор, Усходнюю Прусію, Латвію пераязджае ў БССР. Здавалася, што там будзе ўсё добра і шчасліва. І напачатку так было. Ігар паступае на энергетычны факультэт Белдзяржуніверсітэта. Там вучыцца, бацькі працуюць. Але пасля арышту бацькі, Максіма Бурсевіча, хутка мяняецца і лёс ягонага сына Ігара. Спачатку яго выключылі з камсамола, а потым з інстытута. І толькі вера ў справядлівасць, сіла волі выратавалі юнака ў тэя цяжкія хвіліны. Ён збіраецца і едзе ў Маскву і трапляе на прыём да Марыі Ільінічны Ульянавай⁶, якая шчыра падтрымала юнака. Дзякуючы званку Ульянавай у Мінск, Ігар Бурсевіч быў адноўлены ў ВНУ, здолеў скончыць інстытут і паехаў па размеркаванню ў якасці маладога інжынера-электрыка працаваць у Расію ў горад Іванава. Там ён знайшоў Іванаўскі шклотрэст, звярнуўся ў аддзел кадрў з накіраваннем. „Добра, — казалі, — афармляйцеся. Вось вам анкеты, пішыце аўтабіяграфію...”. Пасля ўсіх працэдур, Ігара Бурсевіча накіравалі на завод імя Валадарскага ў горад Курлова Іванаўскай вобласці на пасаду начальніка электрацэха.

Калі Ігар Бурсевіч туды прыехаў, то даведаўся, што на заводзе днямі было многа падзей. Знялі ўсё кіраўніцтва завода і адвезлі ў Іванава. Вось цяпер сюды накіроўвалі новыя кадры.

Паўтара месяца Ігар адпрацаваў на заводзе. І ў канцы жніўня 1937 г. раніцай да яго на кватэру прыбылі тры чалавекі з оперупаўнаважаным ГПУ і прад’явілі ордэр на арышт і зрабілі вобыск. Пакапаліся ў чамаданах, забралі ўсе дакументы і павялі ў „чорны варанок”. Потым прывезлі ў дом папярэдняга зняволення (ДПЗ) і пасадзілі ў камеру-адзіночку. Знаходзіўся там каля трох дзён. Потым пад аховай адправілі ў Курлова. Ніякіх допытаў і роспытаў не вялі. З Курлова прывезлі ў Іванаўскую турму. Турма была старога тыпу, вялікія сцены і вароты. Прайшоў кароткую рэгістрацыю, вобыск. Потым распісаўся ў нейкім акце і павялі беларускага юнака ў следчую камеру...

Так скончылася яго вольнае жыццё і пачаліся змрочныя гады цяжкага зняволення. Сам Ігар Максімавіч пазней меркаваў, што яго арыштавалі з-за бацькі, а таксама таму, што акрамя рускай мовы, дасканалы валодаў беларускай, польскай, ведаў нямецкую мову і эсперанта. А такіх знаў-

⁵ Там жа, с. 7-8.

⁶ Марыя Ульянава — сястра Уладзіміра Ульянава (Леніна).

цаў у той 1937 год было няшмат. Ды і быў знаёмы Ігар Бурсевіч са шматлікімі беларускімі дзеячамі нацыянальнага руху, прадстаўнікамі беларускай інтэлігенцыі, якія заўсёды былі побач з ягоным бацькам.

У лагерах Сібіры Ігар Бурсевіч адбыў роўна 10 гадоў. Пасля зняволення вярнуўся ў Магілёў да сваіх родных. Ігар Максімавіч хутка ўладкаваўся на працу па спецыяльнасці. Шчыра працаваў аж да пенсіі. А ў вольны час пісаў пра тое, што перажыў, што бачыў, а таксама вёў перапіску з вядомымі людзьмі Беларусі. Ён перапісваўся з Алесем Белакозам, Аляксандрай Бергман, Арсеном Лісам і іншымі гісторыкамі і літаратарамі. У 1990-я гады часопіс „Магілёўская даўніна” апублікаваў ягоныя ўспаміны аб ГУЛАГу.

Сёння я прапаную чытачам „Беларускага гістарычнага зборніка” ўспаміны Ігара Бурсевіча пра Віленскую беларускую гімназію, вучнем якой ён быў. Успаміны друкуюцца ўпершыню, як і нізка ягоных фотаздымкаў. Успаміны пра гімназію захавала ягоная дачка Таццяна Адзярыха і перадала іх аўтару гэтых радкоў.

Ігар Бурсевіч

Віленская беларуская гімназія

Тэрытарыяльнае размяшчэнне Беларускай гімназіі ў Вільні

Паводле існуючых гістарычных звестак Віленская беларуская гімназія была ўтворана ў 1919 годзе ў час існавання Літоўска-Беларускай савецкай рэспублікі. З 1917 па 1920 гады на тэрыторыі Заходняй Беларусі было адкрыта звыш 500 школ на беларускай мове, а таксама працавалі беларускія чытальні, клубы, семінары. Таксама існавалі літоўскія школы, семінары, клубы, якія праіснавалі прыкладна да 1922 года. А пасля сталі яны зачыняцца польскімі буржуазнымі ўладамі.

У Вільні з 1918 года існавала Беларускае навуковае таварыства. Там працавалі такія беларускія дзеячы, як Максім Танк, Браніслаў Тарашкевіч, Леаніла Чарняўская, Аркадзь Смоліч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Антон Грыневіч і іншыя. Гэта таварыства аб'ядноўвала нешматлікія навуковыя сілы Заходняй Беларусі, там абмяркоўвалі першыя падручнікі і дапаможнікі для беларускіх школ, змагаліся за стварэнне беларускіх школ і гімназій, настаўніцкіх семінарыяў, а таксама за адкрыццё беларускіх кнігарняў і іншых устаноў.

У тыя часы былі адчынены, акрамя Віленскай беларускай гімназіі, гімназіі падобныя ў Радашковічах, Нясвіжы, Клецку, Навагрудку і ў іншых гарадах, але праіснавалі яны нядоўга. Найдаўжэй за ўсіх праіснавала Віленская беларуская гімназія, дзесь да 1944 года.

Тэрытарыяльна гімназія знаходзілася ў цэнтры горада на былой Вострабрамскай вуліцы № 9 у Базыльянскіх мурах старажытнай пабудовы, паблізу каталіцкай Вострай брамы, касцёла, праваслаўнага Духавага манастыра, які абслугоўваўся манахамі і манашкамі, відаць, з мінулых гадоў. У двары вакол Траецкага манастыра, агароджанага з усіх бакоў шматпавярхоўнымі каменнымі будынкамі і магутнымі сценамі, стаяў трохпавярховы будынак, падобны на літару Г, у якім знаходзіліся адначасова: на першым паверсе васьмікласная беларуская гімназія, беларускі музей імя Івана Луцкевіча, а другі паверх займала руская духоўная семінарыя і дзве бібліятэкі для гімназістаў і семінарыстаў. Трэці паверх быў падзелены паміж імі пад інтэрнаты. Палова паверху належала вучням беларускай гімназіі, дзе нейкі час, звыш года пражываў і я. Пад нашым паверхам знаходзіўся ў той час знамянальна-памятны пакой, у якім сядзеў некалі зняволены паэт Адам Міцкевіч. Пакой існаваў пад назвай Села Конграда. Ён тады быў зусім не абсталяваны, але гістарычнае месца наведвалі часта турысты з розных гарадоў Польшчы. Гэта мне добра запомнілася.

У падвальным памяшканні знаходзіліся склады, кухні і сталовыя для вучняў гімназіі і семінарыі. Частку падвалаў займалі манашкі манастыра, якія жылі ў сваіх келлях. Манашак было асоб 50.

Пры гэтым будынку існаваў вялікі двор, пладовы сад і спартыўная пляцоўка. Было два выходы са двара, адзін з іх выходзіў праз старую браму, на якой вісела шыльда на дзвюх мовах: Віленская беларуская гімназія (Wileńskie Gimnazjum Białoruskie). У пасляваенны час я наведваў гэтыя Базыльянскія мury. Яны захоўваюцца і цяпер у належным парадку. Там сёння знаходзіцца нейкі літоўскі інстытут, музей адтуль вывезены, манастыр зачынены, але турысты іх наведваюць.

Кароткая характарыстыка абставін, у якіх працавала гімназія

Віленская беларуская гімназія ў Заходняй Беларусі была самай перадавой і добра арганізаванай навучальнай установай і знаходзілася яна ў досыць добрых умовах. Гэта была прыватная сярэдняя школа, якая мела ўплыў КПЗБ, КСМЗБ, Грамады і Таварыства беларускай школы (ТБШ). Утрымлівалася яна на грошы бацькоўскага камітэту, ТБШ, Чырвонага Крыжа, пасольскіх клубав, Грамады і розных народных грашовых збораў, найперш ад выдання і продажу кніг і часопісаў і ад мерапрыемстваў.

У гімназіі навучалася ў першыя гады яе існавання звыш 200 вучняў, кантынгент якіх пасля грамадзянскай вайны складаўся выключна з беднаты, вясковых дзяцей, сірот, бяздомных падрусткаў, дзяцей безработных працоўных розных нацыянальнасцей і г.д.

Асаднікі і багатыя палякі аддавалі сваіх дзяцей у дзяржаўныя польскія навучальныя ўстановы, якіх у Вільні было шмат. Бяздомныя дзеці і сіроты пасля грамадзянскай вайны падбіраліся беларускімі арганізацыямі і Чырвоным Крыжам Заходняй Беларусі і размяшчаліся ў інтэрнаце пры гімназіі. Там жа пэўны час з моманту арганізацыі існавала і пачатковая школа пры гімназіі, якая рыхтавала дзяцей для навучання ў гімназіі.

У сакавіку 1921 года буржуазная Польшча афіцыйна замацавала сваё становішча на Усходзе. Па Рыжскаму дагавору Заходняя Украіна і Заходняя Беларусь апынуліся пад уладай Польшчы.

Становішча працоўных Заходняй Беларусі было вельмі цяжкім. Абсалютнае ігнараванне нацыянальных правоў беларусаў і ўкраінцаў — такой стала ад першага дня падпісання Рыжскага трактату палітыка-адміністрацыйная практыка буржуазных урадаў даваенай Польшчы. Узначальваючы ў той час некалькі год урад Польшчы, прадстаўнік польскага ваяўнічага шляхецтва Уладзіслаў Грабскі⁷ асабліва злосна праследаваў беларускую асвету і з 1923 года паступова зачыняліся гімназіі, школы, семінары. Грамадскасць Савецкай Беларусі з трывогай і абурэннем сачыла за гэтымі падзеямі і выказвала свае рашучыя пратэсты супраць гвалту ў дачыненні да беларускіх культурна-грамадскіх устаноў, кааператываў, школ і грамадзян, якія выступалі з патрабаваннямі, каб іх дзяцей вучылі на роднай мове.

У Віленскай беларускай гімназіі навучаліся акрамя беларусаў і рускія, і яўрэі, і дзеці розных веравызнанняў. Па польскай канстытуцыі 1921 года было запісана і для беларускіх школ, што рэлігійнае выхаванне моладзі да 18 гадоў абавязкова. Зыходзячы з гэтага ў гімназіі рэлігію выкладалі, праўда на роднай мове, поп, ксёндз і рабін, але гэта зусім не перашкаджала моладзі закаляць сябе ў рэвалюцыйным духу. Наадварот, касцёлы, цэрквы, сінагогі, а былі яны беларускія пэўны час, дапамагалі моладзі захоўваць канспірацыю ад польскай дэфензівы.

У Віленскай беларускай гімназіі прынятых дзяцей бясплатна кармілі і апрадалі ў спецыяльную форму адзення за кошт памянёных вышэй мною таварыстваў.

Вучні гімназіі мелі сваю форму адзення, асабліва вылучалася фуражка. Фуражка была цёмна-шэрага колеру з чорным пластмасавым казырком. Над ім быў прымацаваны бел-чырвона-белы трохкутнік, які ўяўляў сабой частку Заходняй Беларусі і значок з літарамі ВБГ, без дзяржаўных адзнак. Дзяўчаты насілі берэты без казыркоў, а некаторыя і з казыркам.

Класы адрозніваліся шнурком на фуражцы. Да 4-га класа на гузіках быў замацаваны белы шоўкавы шнурок. З 4-га да 7-га класаў — сярэб-

⁷ Уладзіслаў Грабскі ўзначальваў польскі ўрад у 1923-1925 гг.

раны, а гімназісты з 7-га да 8-га класаў насілі ўжо пазалочаныя шнуркі і матэрыял быў з тонкага бархату такога ж колеру. Астатняя вопратка вучняў складалася з белай сарочкі, пінжака і штаноў пад чаравікі, колеру не прытрымліваліся. Дзяўчаты насілі карычневыя плацці з чорнымі фартушкамі і берэты з тым жа арнамантам. Некаторыя гімназісты насілі і звычайныя кепкі, каб лягчэй было уцякаць пры дэманстрацыях ці ад якіх-небудзь заданняў, але гэта школьным кіраўніцтвам папярэджвалася і зніжаліся паводзіны ў класных дзённіках і ў дакументах аб паспяховасці. За дысцыплінай вучняў даволі ўважліва сачылі настаўнікі...

Тыя дзеці, якія былі сіроты і бяздомныя, у першыя гады вучобы вялі сябе не вельмі прыстойна. Яны прапусkali заняткі, уцякалі з інтэрнату, хаваліся, але іх лавілі і зноў вярталі. Настаўнікі клапацліва выхоўвалі іх і такім чынам выводзілі ў людзі.

Але паколькі гімназія была прыватная, яна не мела права выдаваць дакументы для паступлення ў польскія вышэйшыя навучальныя ўстановы, а таму выпускнікі гімназіі самі шукалі сабе працу, нават за межамі Польшчы — у Літве, Латвіі, СССР, або працавалі ў арганізацыях Заходняй Беларусі: кнігарнях, ТБШ, у выдавецтвах, у рэдакцыях газет і часопісаў, якія заўсёды выдаваліся на вельмі высокім узроўні. Шмат выпускнікоў гімназіі, беларускіх важакоў трапляла ў польскія турмы, загінула ад здзекаў польскага буржуазнага кіраўніцтва. І ўсё ж некаторыя выпускнікі Віленскай беларускай гімназіі паступілі ў Віленскі ўніверсітэт імя Стэфана Баторыя і паспяхова яго скончылі.

Навучальны працэс у гімназіі

Віленская беларуская гімназія была арганізавана ў 1919 годзе. Першым яе дырэктарам быў М[іхаіл] Кахановіч. Пазней кіраўніцтва гімназіяй мянялася. Дырэктарамі гімназіі былі Б[раніслаў] Тарашкевіч, М[ікола] Анцукевіч, А[нтон] Луцкевіч, С[яргей] Паўловіч і іншыя. А пасля разгрому Грамады польскім урадам, гімназіяй кіраваў Радаслаў Астроўскі. Спачатку ён знаходзіўся пад уплывам КПЗБ і Грамады, нейкі час нават сядзеў пад арыштам, а пасля выхаду з турмы па працэсе Грамады, пайшоў на згоду з польскімі ўладамі і разам з Антонам Луцкевічам адышоў ад рэвалюцыйных спраў, чым выклікаў вялікую незадаволенасць як сярод вучняў, так і сярод свядомага люду Заходняй Беларусі.

Віленская беларуская гімназія была гуманітарнага тыпу, разлічана на васьмігадовае навучанне і мела добра падрыхтаваных настаўнікаў па ўсіх выкладчыцкіх дысцыплінах. Настаўнікі былі пажылога ўзросту, педагогічна вытрыманыя, але ідэйна яны былі розных напрамкаў. Агульную справу навучання праводзілі арганізавана паводле распрацаваных і зацверджаных польскімі куратарыямі праграм.

Выкладанне ўсіх гуманітарных дысцыплін праводзілася на беларускай мове і па беларускіх падручніках, якія выдаваліся ў Вільні, Менску, Дзвінску і іншых гарадах. Так, напрыклад, асноўнымі падручнікамі былі: „Беларуская граматыка для школ” Браніслава Тарашкевіча, „Хрэстаматыя новай беларускай літаратуры ад 1905 года” Ігната Дварчаніна, „Арыфметычны задачнік для пачатковых школ” Сымона Рак-Міхайлоўскага, падручнікі па спевах Рыгора Шырмы і іншыя. Наогул, беларускімі падручнікамі гімназія была забяспечана.

З 1919 года ў гімназіі працаваў Максім Гарэцкі. Ён выкладаў беларускую мову ў другім, чацвёртым і пятым класах. Выкладаў гісторыю беларускай літаратуры ў старэйшых класах да 1921 года. У 1923 годзе ён пераехаў у Менск.

Браніслаў Тарашкевіч нейкі час выкладаў курс філасофіі.

Сяргей Паўловіч таксама быў выкладчыкам і рэдагаваў дзіцячы часопіс „Снапок”, які выдаваў пад уплывам КПЗБ. Гімназісты актыўна ўдзельнічалі ў яго выданні.

З настаўнікаў памятаюцца мне таксама Ігнат Дварчанін, які выкладаў беларускую літаратуру, І. Савіцкі — гісторыю старажытных і новых часоў, А. Луцкевіч — беларускую гісторыю і літаратуру, Катовіч-Пяткевіч М. — прыроду, Сакалова Алёна — беларускую і рускую мову і літаратуру, Міхалевіч А[лесь] — лацінскую мову, Банцлебен Н[аталля] — нямецкую мову, Заморын М[іхаіл] — рускую гісторыю і літаратуру, Рацкевіч, Сіняўскі М[ікалай] — арыфметыку, геаметрыю, трыганаметрыю, Ніжанкоўская В[ера], Астроўская А[нтаніна] — чарчэнне, рысаванне, рукадзелле, Шырма Рыгор — харавыя спевы, Мятла П[ятро] — гісторыю Беларусі, Віславух [Сэвэрын] — гісторыю Польшчы, польскую мову, Адольфава — геаграфію Польшчы, Александровіч А. — літаратуру Польшчы і г.д.

Польская мова, геаграфія і гісторыя Польшчы выкладаліся на польскай мове. Таксама па-польску выкладаліся польская літаратура і рэкамендавалася вучням многа чытаць у арыгінале класікаў польскай літаратуры, вучыць вершы, дэкламаваць, рабіць рэфераты і г.д. Такія ж патрабаванні былі і да беларускай і рускай дысцыплін.

Акрамя беларускай, польскай і рускай моў, у гімназіі выкладаліся замежныя мовы — лацінская (для ўсіх абавязкова), нямецкая альбо французская (па выбару) і эсперанта (у гуртках па жаданню). Руская мова (гісторыя, геаграфія, літаратура) вывучаліся па старых рускіх выданнях. Пазней з Савецкай Беларусі прыходзілі падручнікі паслярэвалюцыйнага часу. Дысцыплін розных вывучалася вельмі многа, а замежныя мовы патрабавалі ведаць дасканальна, свабодна рабіць пераклады і гутарыць паміж сабой ці з настаўнікам. Так што вясковым дзецям з вялікай цяжкасцю прыходзілася асвойваць навуку.

Пры гімназіі існавала шмат розных гурткоў для практычнага навучання і агульнага развіцця. Гэта былі гурткі літаратурны, драматычны, эсперанта, харавы, спартыўны, танцавальны, музычны, надомнай працы, рукадзелля і іншыя. У гэтых гуртках займаліся амаль усе гімназісты і гэта прыносіла вялікую карысць.

У гімназіі навучаліся і хлопцы, і дзяўчаты. Але хлопцаў было больш, многія з іх жылі ў інтэрнаце. Гарадскіх вучняў было адносна мала, галоўным чынам гэта былі дзеці беларускіх кіраўнікаў, паслоў, настаўнікаў, яўрэйскіх асобных сем'яў і супрацоўнікаў беларускіх арганізацый.

З культурных мерапрыемстваў праводзіліся пры гімназіі дыспуты па творах беларускай літаратуры, напрыклад, па Максіму Гарэцкаму „Дзве душы”, па Цішку Гартнаму „Сокі цаліны”, па Якубу Коласу „У палескай глушы” і г.д. Пісаліся рэфераты на розныя тэмы па рускай, польскай і беларускай літаратуры. Амаль кожную суботу рабілі пастаноўкі на сцэне для вучняў. Гэтыя пастаноўкі суправаджаліся танцамі ў зале. Ставілі і сур'ёзныя спектаклі па п'есах класікаў беларускай літаратуры. Каб трапіць на іх вучні павінны былі купляць білеты ці латарэі. Гэтыя пастаноўкі мелі поспех.

У польскае кіно і тэатры вучні ВБГ хадзілі вельмі рэдка. Па-першае, у гімназістаў мала было вольнага часу, па-другое, не кожны меў на гэта грошы. Аб радыё і тэлевізарах тады яшчэ гутаркі не было. У нас пры гімназіі вучні самі рабілі дэтэктарныя прыёмнікі і гэта было вялікім дасягненнем, калі мы чулі піск ці якую-небудзь гутарку ў навушніках.

Палітычныя абставіны ў Заходняй Беларусі і ў гімназіі

Як я згадаў вышэй, Віленская беларуская гімназія, нягледзячы на разнастайны склад настаўнікаў, была пад вялікім уплывам КПЗБ, КСМЗБ, БСРГ Грамады, ТБШ і іншых арганізацый. Напрыклад, Таварыства беларускай школы, як легальная арганізацыя, было заснавана яшчэ ў 1921 годзе, а ў 1928 годзе таварыства налічвала звыш 30 тысяч чалавек, мела пад сваім кантролем розныя гурткі (звыш 500), 250 бібліятэк-чытальняў, 120 народных дамоў па усёй Заходняй Беларусі. Там працавалі, адначасова і ў гімназіі, такія вялікія арганізатары, як Б[раніслаў] Тарашкевіч, Ф[елікс] Стацкевіч, Р[ыгор] Шырма, І[гнат] Дварчанін, А. Каляда, Ф[лягонт] Вальнец, А[лена] Лябецкая, П[авел] Крынчык, І[осіф] Гаўрылік, С[яргей] Паўловіч, А[ляксандр] Уласаў і іншыя. Некаторыя з іх потым пераехалі ў СССР і былі рэпрэсаваныя.

Вялікі ўплыў на гімназію аказвала БСРГ Грамада, яе дзеячы змагаліся за адукацыю працоўных усіх нацыянальнасцей і яе праграма вызначалася радыкалізмам і рэвалюцыйнасцю. Многія настаўнікі былі сябрамі Грамады і праводзілі яе палітыку сярод вучняў.

Падпольна працавалі ячэйкі КСМЗБ, ствараліся піянерскія арганізацыі. У 1929 годзе ў ВБГ налічвалася каля 100 камсамольцаў, сярод іх былі такія вядомыя актывісты, як І[осіф] Урбановіч, Я[куб] Міско, І[ван] Міско, В[алянцін] Таўлай, А[лесь] Салагуб, Ю[льян] Саковіч, С[ымон] Рак-Міхайлоўскі, Х[ведар] Ільяшэвіч і многія іншыя.

Пад кіраўніцтвам Валянціна Таўлая, Івана Серады і іншых хлопцаў піянерскія арганізацыі адыгрывалі важную ролю ў справе класавага выхавання дзяцей рабочых і сялян.

Пэўны ўплыў на моладзь гімназіі аказвалі нелегальныя камуністычныя газеты і часопісы, якія выдаваліся на беларускай, польскай і яўрэйскай мовах: „Чырвоны сцяг”, „Большавік”, „Беларуская газета”, „Партработнік”, „Наша воля”, „Малады камуніст”, „Малады змагар” і іншыя. З 1925 года выходзіла „Маланка” — сатырычны часопіс, якім гімназісты зачытваліся і дапамагалі ў яго распаўсюджванні.

Гімназісты-камсамольцы актыўна ўдзельнічалі на дэманстрацыях рабочых Вільні, расклеівалі па вуліцах лістоўкі, раздавалі перыядычную літаратуру, часта трапялі ў паліцыю...

Агульныя заўвагі з асабістай вучобы ў гімназіі (1923-1929)

Пра беларускую гімназію ў Вільні я даведаўся ад свайго бацькі Максіма Бурсевіча, які, як вядома, з 1925 года працаваў генеральным сакратаром Беларускай сялянска-работніцкай Грамады.

Прывёз ён мяне ў Вільню з вёскі Чамяры былога Слонімскага павета і ўладкаваў у гімназію адразу ў другі клас. Дагэтуль я ў гарадах не жыў і мне асвойвацца ў новых абставінах было вельмі цяжка.

У інтэрнатах у нас дзейнічала самаабслугоўванне. Дзяжурьлі мы на кухні, калолі дровы, насілі ваду, мылі падлогу, чысцілі бульбу і рабілі розныя гаспадарчыя работы, акрамя вучобы, дзе трэба было самастойна рыхтаваць своечасова ўсе заданні на дом. Так я там пражыў больш года, пакуль бацька з сям’ёй не пераехаў у Вільню.

Пачаў я вучыцца ў Вільні з 1923 года. Вучыўся спачатку сярэдне, бо цяжка даваліся матэматыка, правапіс і польская мова. Аднак паступова я асвоіўся ў новых абставінах і паступова вывучаў мовы, гуманітарныя дысцыпліны, здаючы іх на вышэйшыя адзнакі.

З прыездам сям’і я з інтэрнату выпісаўся. Жылі мы спачатку пры сакратарыяце Грамады аж да яе разгрому. Я быў сведкам вялікай працы і арганізаванасці Грамады, быў знаёмы з супрацоўнікамі Грамады, якія мне часта даручалі перадаць тые ці іншыя паперы і просьбы канкрэтным асобам. Так паступова я часта заходзіў у рэдакцыі газет, ТБШ, дапамагаў у раскладцы газет і часопісаў, чытаў падпольныя лістоўкі і перадаваў іх другім хлопцам і дзяўчатам. Я стаў такім падпольшчыкам, якімі былі мно-

гія гімназісты, але можа больш ведаў, чым яны, бо жыў пры Грамадзе.

У гімназіі, акрамя акадэмічнай вучобы і падпольных заданняў, якія выконваў, я актыўна ўдзельнічаў у школьных гуртках (драматычным, харавым і па надомнай працы). У старшых класах я працаваў і ў літаратурным гуртку, а з драматычным рэпертуарам выязджаў з пастаноўкамі (з брыгадай артыстаў) па Заходняй Беларусі. Такія пастаноўкі наш драмгурток рабіў у Беластоку, Слоніме, Ружанах, Лідзе, Наваградку і ў іншых раённых цэнтрах таго часу. Такія выезды прыносілі карысць і ў тым ліку, што ўдавалася хутчэй распаўсюджаць розныя лістоўкі, якія даручаліся камсамольскай арганізацыяй гімназіі.

У гімназіях такія пастаноўкі выконваліся часцей, там заўсёды прысутнічала многа гасцей і гімназістаў. Ставілі мы рускія, беларускія і ўкраінскія п'есы, найбольш тыя, якія дазваляла цензура Віленскага ваяводства. Гэта былі „Паўлінка”, „Раскіданае гняздо”, „Модны шляхцок”, „Цыганы”, „Наталка Палтаўка”, „Майская ноч”, „Сарачынская ярмарка” і іншыя. Кіраваў драмгуртком настаўнік лацінскай мовы Міхалевіч А. Л. Гурток налічваў звыш 30 чалавек. Я там працаваў перш суфлёрам, а потым выконваў невялікія ролі ў пастаноўках. Сярод актывістаў моладзі я яшчэ памятаю такія таварышы, як Я[зэп] Урбановіч, Ю. Саковіч, А. Салагуб, В. Таўлай, М[іхась] Тарасюк, Х. Ільяшэвіч, Я. Давыдовіч, У[ладзімір] Рак-Міхайлоўскі і іншыя. Гэта былі прыстойныя вучні, многія з іх сталі літаратарамі, актыўнымі грамадскімі дзеячамі і барацьбітамі.

Актыўнасьць праяўлялі і дзяўчаты-гімназісткі, іх было многа: З[інаіда] Скурко, Н. Міхалевіч, Р. Лукашэвіч, Э. Занкіна і іншыя. Яны разам з хлопцамі выконвалі пасільныя заданні камсамола, удзельнічалі ў гуртках і паспяхова вучыліся. Многа былых гімназістаў, як актыўных дзеячаў, было апісана ў творах М[іхася] Машары, В[алянціна] Таўлая, А[леся] Салагуба, М[аксіма] Танка і іншых.

Мне прыходзілася самому выконваць з групай іншых вучняў заданні па лініі МОПРа. Нас выкарыстоўвалі для рэгулярнай перадачы прадуктовых пасылак і часопісаў палітзняволеным у Стэфанаўскай і Лукішскай турмах.

Асабліва гэта работа была ўскладзена на вучняў пасля разгрому Грамады, калі былі праведзены вялікія арышты сярод яе актыву, тады ж там у турме Лукішкі сядзеў і мой бацька Максім Бурсевіч. Перадаць пасылку было дужа складана. Трэба было ведаць, што сказаць работнікам турмы, каб яны яе прынялі і перадалі зняволеным, але выходзіла ўсё добра і своєчасова. Здаралася з рэдакцыі выносіць канфіскаваныя нумары газет, перш чым іх забярэ цензура. Вучні гэта рабілі вельмі чыста і непрыкметна. Вось такія дробнымі заданнямі займалася ў нас многа гімназістаў.

Усе гэтыя работы прыходзілася выконваць пад страхам, ведаючы, што за табой дзесь пільна сочыць агент дэфензівы. Мяне многія з іх ведалі, бо за нашай кватэрай быў наладжаны сталы наглядальны пункт. Перахопліваліся асобы, якія да нас заходзілі, праводзіліся вобыскі, заводзілі на пастарункі для допытаў. Так працягвалася да таго часу, пакуль наша сям'я, а нас без бацькі было пяцёра, не пераехала з будынку Грамады на прыватную кватэру ў другі раён горада, але за намі ўсе роўна працягвалі сачыць. Без бацькі ў гэты адрэзак часу нашай сям'і прыходзілася вельмі цяжка, а вучыцца ў такіх умовах было яшчэ цяжэй. Праўда, нас не пакідала без увагі грамадства, вучні гімназіі дапамагалі, чым маглі, але не ведаючы свайго далейшага лёсу, маці і мы, дзеці, неслі вялікія перажыванні.

Хутка, пасля арышту бацькі, памірае мой самы найменшы брат. Мама яго яшчэ грудзьмі карміла. Пасля такога гора, мы маме шмат дапамагалі.

Пасля суда над Грамадой, бацька быў высланы з Вільні і яму дапамагаць нам стала цяжэй, а яго здароўе было вельмі дрэннае. У гімназіі пачаліся вялікія хваляванні і супярэчнасці паміж вучнямі і настаўнікамі. Паліцыя амаль не выходзіла са сцен гімназіі. Гэта ўсё паскорыла закрыццё яе, як беларускай навучальнай установы. Але я ўсё ж вучыўся ў гімназіі да 1929 года. Праўда, закончыць мне яе не ўдалося.

Пасля датэрміновага выхаду бацькі з турмы, ён прывёз нам вестку аб падрыхтоўцы да выезду ў СССР. Аб гэтым у гімназіі амаль ніхто не ведаў і я вучыўся да апошняга дня выезду. Дружыў я тады з сынам Рак-Міхайлоўскага Воўкам, з якім мы разам паехалі са сваімі бацькамі ў Савецкую Беларусь у канцы 1929 года. Шчыра скажу, што мне вельмі хацелася закончыць сярэдняю адукацыю, прападаў год вучобы, якраз перад заканчэннем сярэдняй школы. Але многія блізкія сябры і знаёмыя ўпэўнілі мяне, і я з добрымі пачуццямі дапамагаў бацькам збірацца ў дарогу. Дарога была вельмі цікавай і нялёгкай, але гэта ўжо іншая гісторыя.

Чэрвень, 1978 г.

Siarhiej Czyhryn — poeta, literaturoznawca, historyk regionalista, dziennikarz. Mieszka w Słonimiu, pracuje w redakcji „Gazety Słonimskiej”.